

Vianočné sviatky v aristokratických rodinách v 19. a 20. storočí

DANIEL HUPKO

CHRISTMAS HOLIDAY IN THE ARISTOCRATIC FAMILIES IN 19TH AND 20TH CENTURY by
Daniel Hupko

*

DIE WEIHNACHTLICHE FESTZEIT IN DEN ARISTOKRATISCHEN FAMILIEN DES 19. UND 20.
JAHRHUNDERTS von Daniel Hupko

Vianoce patria k najvýznamnejším udalostiam „rodinného kozuba.“ Chápeme ich ako sviatky rodiny a sú príležitosťou na stretnutie sa širokého príbuzenstva. Zároveň je veľmi výrazne chápaný i kresťanský rozmer vianočných sviatkov na úkor Veľkej noci, ktorá v minulosti bola, a i dnes je, najdôležitejším sviatkom kresťanského sveta.

Vianočné sviatky má väčšina z nás pevne zafixované vo svojej myslí – sú spojené s veľkým upratovaním, nákupným zhonom a preplnenými, vianočne vyzdobenými nákupnými centrami. V posledných rokoch sa niektoré slovenské i české hrady a zámky snažia viac či menej úspešne v adventnom a vianočnom období priblížiť zvyky spojené so slávením Vianoc v minulosti a poskytnúť tak iný pohľad na tieto sviatky. Mnoho z nich však zostáva v popisnej rovine a vychádza z ľudových zvyklostí slávenia vianočných sviatkov. Aké však boli šľachtické Vianoce v skutočnosti? Naozaj sa Vianoce slávil rovnako v aristokratickom sídle i sediackej chalupe? Je vôbec možné, vychádzajúc zo súčasného stavu bádania, podať podrobnú charakteristiku vianočných sviatkov v paláci?

Zodpovedať tieto otázky pri súčasnom stave výskumu tejto témy je pomerne komplikované a pre nedostatok poznatkov o spôsobe prežívania adventu a slávenia vianočných sviatkov v aristokratickej societe na území dnešného Slovenska či v širšom stredoeurópskom priestore nemožno vysloviť zovšeobecňujúce závery. Ukázalo sa, že doterajšiu odbornú spisbu, ktorá je výsledkom predovšetkým etnologických výskumov, nemožno

ignorovať, lebo obe sociálne skupiny – šľachta i tzv. poddaní – vychádzali v adventnom a vianočnom období z rovnakého kresťanského základu. Preto etnológia poskytuje k nami skúmanej téme mnoho podnetného. Kolektívna práca s názvom *Vánoce v české kultuře* (1988), ktorá vznikla pod vedením Václava Froleca, patrí dnes už ku klasickým dielam. V roku 2002 vydalo vydavateľstvo Libri encyklopedickú publikáciu Valburgy Vavřinovej pod názvom *Malá encyklopedie Vánoc*. V slovenskom prostredí aspoň čiastočne zaplnila medzeru v tejto oblasti v roku 2008 *Veľká kniha slovenských Vianoc* od Zory Mintálovej-Zubercovej.

Oveľa viac svetla do šľachtickej mentality a prežívania vianočných sviatkov v prostredí aristokratickej society v 19. a prvej polovici 20. storočia však vnáša osobná korešpondencia, obrazové pramene, edície prameňov osobnej povahy a tlačou vydané pamäti, na základe ktorých možno priebeh a vnímanie osláv narodenia Krista pomerne dobre rekonštruovať.

Bez ohľadu na rozdiel v trvaní vianočných sviatkov v minulosti (dlhších ako dnes), je naším cieľom osvetliť tri aspekty, ktoré sú s Vianocami pevne späté: vianočný stromček, vianočné darčeky a vianočné priania a pohľadnice.

Základným atribútom vianočných sviatkov v 19. storočí v šľachtickej súdele bol vianočný stromček, ktorého tradícia je pomerne mladá. V európskom kultúrnom prostredí bolo oddávna zvykom zdobiť v období vianočných sviatkov domácnosti vetvičkami ihličnatých stromov. Tradícia vianočných stromov je však oveľa novšia a svoj pôvod má v nemeckom mestskom prostredí.¹ Ďalšie zdroje uvádzajú, že tento zvyk prenikol do Nemecka počas tridsaťročnej vojny prostredníctvom švédskych jednotiek.² Prvým dokladom o existencii osvetleného vianočného stromčeka v Nemecku je zápis v brémskej kronike z roku 1570, ktorý hovorí o jed-

1 FROLEC, Václav: *Vánoce v tradici českého lidu*. In: FROLEC, Václav (ed.): *Vánoce v české kultuře*. Praha 1988, s. 84.

2 PERROT, Michelle – MARTIN-FUGIER, Anne: Die Akteure. In: PERROT, Michelle (ed.): *Geschichte des privaten Lebens, 4. Band: Von der Revolution zum Großen Krieg*. Frankfurt am Main 1992, s. 223 a LENDEROVÁ, Milena a kol.: *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, II. díl: Život všední i sváteční*. Pardubice 2005, s. 93.

ličke ozdobenej v cechovom dome datľami, sladkosťami a papierovými ozdobami v tvare kvetov. V polovici 17. storočia začal vianočný stromček prenikať do súkromných domov a palácov. Ako prví ho prijímali vysokí úradníci a mešťania a na sklonku 18. storočia bol už len krok k jeho prijatiu v panovníckych a šľachtických rezidenciách. Práve panovnícke rody majú veľkú zásluhu na zdomácnení zvyku zdobenja vianočných stromčiekov v sídlach stredoeurópskej šľachty. Európske panovnícke dvory udávali tón a mali veľký vplyv na správanie šľachty, ktorá sa v dvorskom prostredí pohybovala. V roku 1816 stromček prenikol na viedenský cisársky dvor a až v roku 1830 do mníchovskej panovníckej rezidencie.³ Dôležitým medzníkom v upevnení tejto tradície v aristokratickom prostredí boli vianočné sviatky v roku 1840: v kráľovskom sídle vo Windsore nechal stromček ozdobiť princ Albert Sasko-cobursko-gothajský (1819 – 1861), manžel anglickej kráľovnej Viktórie (1819 – 1901), a v Paríži ozdobili stromček v sídle vojvodu Ferdinanda Orleánskeho (1810 – 1842) na popud jeho manželky, vojvodkyne Heleny z Mecklenburgu (1814 – 1858).⁴ Nie je náhoda, že obaja iniciátori, princ Albert i vojvodkyňa Orleánska, pochádzali z nemeckého prostredia, v ktorom bol tento zvyk dávno udomácnený.

Práve v 40. rokoch 19. storočia možno hovoriť o definitívnom etablovaní vianočných stromčiekov v sídlach aristokracie, ktorá veľmi rada nasledovala príklad panovníckych a kniežacích dvorov a snažila sa im vyrovnat'. Šľachta si nechávala vianočné stromčeky privážať zo svojich lesov, v mestskom prostredí sa súčasťou adventného obdobia postupne stával nákup vianočného stromčeka. Už v roku 1843 sa v českej tlači objavila správa, že vianočné stromčeky a ich pouličný predaj sú bežnou súčasťou predvianočného obdobia.⁵ Toto konštatovanie sa však týkalo len prostredia šľachty sídliacej v mestách a mešťanstva. Naopak, na vidieku k rozšíreniu zvyku ozdobovať vianočné stromčeky prispeli iné, oveľa me-

3 FROLEC, Václav: *Vánoce v tradici českého lidu*, s. 86.

4 PERROT, Michelle – MARTIN-FUGIER, Anne: *Die Akteure*, s. 223.

5 Bližšie pozri: MINTÁLOVÁ-ZUBERCOVÁ, Zora a kol.: *Veľká kniha slovenských Vianoc*. Martin 2008, s. 32, MÍKA, Zdeněk: *Staropražské Vánoce*. Praha 2002, s. 31 a VAVŘINOVÁ, Valburga: *Malá encyklopedie Vánoc*. Praha 2002, s. 117.

nej poetické okolnosti. K rozšíreniu povedomia o existencii vianočných stromčekov medzi širokými vrstvami prispela paradoxne i prusko-francúzska vojna v rokoch 1870 – 1871. Velitelia totiž počas nej nechali 24. decembra 1870 v zákopoch, vojenských ubytovniach i lazaretoch pre vojakov rozsvietiť vianočné stromčeky.⁶ Následne potom tí, ktorí prežili a vrátili sa k svojim rodinám, preniesli tento zvyk do miesta svojho bydliska.

Tak ako šľachta prevzala zvyk ozdobovania stromčekov podľa vzoru panovníckych rezidencií, tak i ona prispela významnou mierou k európskemu kultúrnemu transferu: obyčaj stavať a ozdobovať stromčeky na Vianoce rozširovala medzi široké vrstvy prostredníctvom slávností určených pre deti svojich zamestnancov. Takéto slávnosti spojené s rozdávaním darčiekov usporadúval v 70. rokoch 19. storočia na svojom zámku Plasy knieža Richard Metternich (1829 – 1895) s manželkou.⁷ V uhorskom prostredí podobnú udalosť zaznamenal Štefan Jastrabík. Uvádza, že v rokoch 1909, 1910 a 1913 navštívila smolenickú školu grófska rodina Pálfiocov (Pálffyovcov), aby osobne odmenila žiakov, ktorí sa vedeli najlepšie vyjadrovať v maďarčine. Ich návšteva bola spojená s rozdávaním drobných darčiekov: sladkostí, čiapok, zimných rukavíc a teplého ošateňa. O stromčeku sa však Jastrabík nezmieňuje.⁸ Podobné slávnosti boli bežnou súčasťou šľachtického programu nielen vo vianočnom období. Predovšetkým aristokratky boli vedené od útleho veku k dobročinnosti, ktorú považovali za svoju povinnosť voči chudobným. Dokazujú to i denníkové záznamy arcivojvodkyne Márie Valérie (1868 – 1924), ktorá sa 24. decembra 1897 zúčastnila vo Wallsee na školskej slávnosti s vianočným stromčekom a obdarovaním dvanástich chudobných detí, ktoré dostali kompletne nové oblečenie.⁹ Okrem chudobných dedinských detí mala šľachtická spoločnosť na zreteli i vlastných zamestnancov. V zmysle motta *Pomáhat' ctí* (v nemeckom origináli *Wohlthun bringt Segen*) organizovala kontesa Lucia Wilczeková (1862 – 1958), neskoršia manželka

6 LENDEROVÁ, Milena a kol.: *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století, II. díl*, s. 93.

7 Tamže, s. 94.

8 JASTRABÍK, Štefan: *Smolenice*. Bratislava 1975, s. 138.

9 SCHADOVÁ, Martha – SCHAD, Horst (edd.): *Marie Valerie. Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*. Praha 2007, s. 282, záznam z 24. decembra 1897.

grófa Jozefa Pálfiho (1853 – 1920) z červenokamenskej línie staršej vetvy rodu, v druhej polovici 80. rokov 19. storočia rodinnú zbierku určenú na zakúpenie vianočných darčiekov pre deti wilczekovských zamestnancov poľovníckeho zámku Wildalpen v Štajersku na úpätí rakúskych Álp. Darčeky boli určené pre desať dievčat a sedem chlapcov vo veku od troch mesiacov do jedenásť rokov, ktoré boli podľa svojich potrieb, pohlavia a veku obdarované látkou na šaty, košeľami, čepčkami a šatkami na hlavu, vreckovkami, pančuchami, zásterkami, pláštikmi, kabátikmi a sukňami. Na prilepšenie dostalo každé dieťa medovník, bližšie neurčené hry a rozprávkovú či obrázkovú knižku.¹⁰ Práve takéto slávnosti, na ktorých mali možnosť dedinčania vidieť bohato ozdobené stromčeky, taktiež významne prispeli k udomácneniu vianočných stromčekov v ich chalupách.

Ako však vianočný stromček vyzeral? Písomné pramene sa o existencii vianočných stromčekov priamo či nepriamo zmieňujú, no nájdeme v nich len veľmi stručný opis ich výzdoby. Preto je potrebné vzhľad vianočného stromčeka, jeho umiestnenie v miestnosti a čiastočne i jeho výzdobu rekonštruovať na základe obrazových prameňov. Na základe ich analýzy možno o umiestnení vianočného stromčeka skonštatovať, že stál v salóne alebo inej spoločenskej miestnosti, kde sa rodina schádzala. Aristokracia preferovala vianočné stromčeky s krátkym ihličím – jedle, smreký alebo dokonca araukárie,¹¹ ktoré stáli obvykle na stole prikrytom obrusom.

10 Archívnymi prameňmi máme doložené tieto zbierky len v rokoch 1886, 1887 a 1890. Nepochybne sa však uskutočnili i v rokoch 1888 a 1889, nakoľko sa vo všetkých troch dochovaných menoslovoch obdarovaných detí nachádzajú tie isté mená potomkov wilczekovských zamestnancov. K najštedrejším darcom patrila sama organizátorka zbierky, ďalej jej stará matka, rodičia a súrodenci. Menšími sumami prispeli i ďalší príbuzní a známi. Podrobnejšie pozri: Slovenský národný archív Bratislava (ďalej ako SNA), fond Rod Pálfi – červenokamenská línia (1745 – 1945; ďalej ako Pálfi – ČK), inv. č. 2188, šk. č. 216, *Sammlung für Weihnachts-Geschenke für nachstehend verzeichnete Kinder des Jagdpersonales in Wildalpen*.

11 Araukárie boli obľúbenými izbovými rastlinami, ktorým sa v studených salónoch mimoriadne darilo. Ich mohutný vzrast a neustála prítomnosť v šľachtickom sídle ich predurčovali na použitie v úlohe vianočného stromčeka. Pozri: VONDRÁČEK, Radim (ed.): *Biedermeier. Umění a kultura v českých zemích 1814 – 1848*. Praha 2008, s. 318.

Zaujímavé je sledovať počet stromčekov v aristokratických sídlach. Vianočne boli vyzdobené pravdepodobne i ďalšie miestnosti, ktoré členovia rodiny obývali alebo v ktorých sa stretávali (jedáleň či chodby). Centrálny stromček alebo viacero stromčekov s ozdobami však stáli iba v spomínanom salóne alebo inej reprezentačnej miestnosti. Zdá sa, že počet a veľkosť vianočných stromčekov nezáviseli iba od výšky a rozlohy miestnosti, do ktorej sa umiestňovali. Určitý vplyv na ich počet a výšku mal i spoločenský status obyvateľov aristokratickej rezidencie.¹² Tak môžeme vo viedenskom sídle cisárskej rodiny v druhej polovici 80. rokov 19. storočia vidieť štyri vianočné stromčeky, umiestnené na stoloch, obsypané horiacimi sviečkami a na vrchole dekorované figúrkami anjelov.¹³ Vianočnú atmosféru v poslednej tretine 19. storočia v bruselskom sídle kráľovskej rodiny vo svojich pamätiach zachytila princezná Štefánia Belgická (1864 – 1945), vdova po korunnom princovi Rudolfovi Habsburskom (1858 – 1889): „V jedálni stáli dve alebo tri obrovské jedle obťažkané najrozkošnejšími maličkosťami, najlepším kandizovaným ovocím a inými prelahodnými vecami, ktorých vrcholce siahali až po strop. Nespočetné sviečky vrhali svoj magický svit po stromoch, ktoré naplňali miestnosť svojou živinicovou vôňou.“¹⁴ Vo veľkej sieni prešporského sídla arcvojvodu Fridricha (1856 – 1936), v tzv. Grasalkovičovom paláci, by sme okolo roku 1902 našli dva bohato ozdobené vysoké smreký obkolesené stolmi určenými na uloženie darčiekov.¹⁵ Výnimočnú príležitosť nahliadnúť v 70. rokoch 19. storočia do šľachtickej domácnosti presiaknutej vianočnou atmosférou máme i v prípade metternichovského zámku Plasy: „Knieža so zvončekom ... uviedol ... svojich hostí do veľkej zámockej sály, dve poschodia vysokej, kde stál krásny vianočný strom vysoký až po strop,

12 MINTÁLOVÁ-ZUBERCOVÁ, Zora a kol.: *Veľká kniha slovenských Vianoc*, s. 33.

13 Viď prílohu, obr. 1. Obrázok prevzatý z publikácie: HAMANNOVÁ, Brigitte: *Rudolf Habsburský. Princ rebel*. Praha 2006, s. 298.

14 BELGICKÁ, Štefánka, princezna, kněžna z Lónyayû: *Měla jsem být císařovnou*. Praha 1936, s. 29.

15 Pozri prílohu, obr. 2. Fotografia pochádza z: HEISZLER, Vilmos – SZAKÁCS, Mária – VÖRÖS, Károly: *Ein Photoalbum aus dem Hause Habsburg*. Budapest 1989, s. 94.

žiarivo osvetlený horiacimi sviečkami. Na dlhých stoloch boli pripravené darčeky...“¹⁶ A ako vyzeral stromček v príbytku grófskej rodiny? Túto otázku môžeme zodpovedať na základe kresby z roku 1925 v pamätnej knihe vizovického zámku, ktorá zobrazuje grófkku Mariettu Boosovú, rod. Stillfriedovú (1890 – 1968) s prvorodeným synom pri vianočnom stromčeku. Na pomerne vysokom stole pokrytom bielym obrusom stojí hustý, bohato ozdobený smrek s reťazami a horiacimi sviečkami.¹⁷

Aristokracia mala pri zdobení vianočného stromčeka vďaka svojim neobmedzeným prostriedkom široké možnosti. Na stromčekoch v šľachtických sídlach sa jagali okrem horiacich sviečok a pestrofarebných sklenených gúľ, ktoré sa začali objavovať od 70. rokov 19. storočia, i ozdoby vyrobené z papiera v tvare kvetov či hviezd, trvanlivé pečivo (najčastejšie medovníčky), jablká a orechy, rôzne postavičky a napodobeniny ovocia či skutočné sušené ovocie. Oblúbené boli i reťaze vyrobené z pásov farebného papiera, slamy či lesklých korálikov.¹⁸

Princezná Gabriela zo Schwarzenbergu (1825 – 1843) vo svojej korešpondencii spomína na stromček, pri ktorom rodina strávila Vianoce v Paríži v roku 1840, nasledovne: „*Večer ma čakalo vianočné prekva-penie. Mali sme stromček ozdobený pomarančmi, orieškami, čokoládou, atď.*“¹⁹ Jej list je dôkazom, že okrem domáceho ovocia sa na stromčekoch objavovali i exotické plody.

Spravidla sa vianočný stromček ozdoboval 24. decembra, nájdeme však i výnimky. V domácnosti arcivojvodkyne Márie Valérie sa vianočný stromček ozdoboval už niekoľko dní pred Vianocami. Na jeho vrchole bol anjel a pred ním stáli jasličky.²⁰

16 STRETTIOVÁ, Marie: *O starých časech a dobrých lidech*. Praha 1947, s. 152.

17 Pozri prílohu, obr. 3. Za poskytnutie publikačných práv ďakujeme p. Jane Pluhařovej, kastelánke zámku Vizovice.

18 MÍKA, Zdeněk: *Staropražské Vánoce*, s. 31.

19 LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (edd.): *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátka cesta životem a Evropou*. Praha 2006, s. 311, list sestře Anne a bratovi Karolovi z 24. a 26. 12. 1840.

20 SCHADOVÁ, Martha – SCHAD, Horst (edd.): *Marie Valerie. Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*, s. 231, záznam z 24. decembra 1890.

Počiatok nového storočia so sebou priniesol i bohatý sortiment vianočných kolekcií, ktoré obsahovali čokoládové figúrky a salónky s rôznymi druhmi náplní, jagavé girlandy, anjelské vlasy a tie najdrahšie i drevený betlehem, elektrické svietilka na vianočný stromček a špic na vrcholec stromčeka.²¹ Prohabsbursky orientované rodiny mali možnosť ozdobiť si svoj vianočný stromček sladkosťami zabalenými v staniole s portrétmi celej c. a k. rodiny.²²

Na vianočné stromčeky sa však vešali i ozdoby, vytvorené rukami členov aristokratickej rodiny. Deti šľachticov ich vyrábali z papiera a iných dostupných materiálov v rámci „pracovného“ vyučovania. Ručná výroba ozdôb mala i výchovný rozmer a krátila čas čakania na príchod Spasiteľa, ktorý bol spojený s rozdávaním vianočných darčiekov. Túto výrobu nám dokladá i fotografia z roku 1907,²³ ktorá zachytáva potomkov grófa Jozefa Pálfiho pri zhotovovaní takýchto ozdôb v kaštieli v Smoleniciach.²⁴

Štedrosť ako súčasť Vianoc je doložená už v 14. storočí a zvyk ozdobovať stromčeky je spojený s rozdávaním darčiekov dodnes.²⁵ Až 19. storočie však tento obyčaj pevne spojilo so Štedrým dňom.²⁶ Aristokratická spoločnosť nepochybne disponovala dostatočným množstvom prostriedkov na zabezpečenie adekvátnych darov pre svojich najbližších. Vianočné darčeky boli určené predovšetkým pre deti, ktorých nádielka bola obvykle priamo úmerná postaveniu a bohatstvu rodičov. Obdarúvali sa však i manželia navzájom, obvykle symbolickými drobnosťami alebo praktickými darčekom. Darčeky však neboli len doménou najužšieho rodinného kruhu. Obradu odovzdávania darčiekov sa zúčastňovali i starí rodičia a blízki rodinní priatelia. Sortiment darčiekov bol veľmi široký. Atmosféru rozdávania darčiekov v rodine kniežaťa Karola II. zo Schwarzenbergu

21 MINTÁLOVÁ-ZUBERCOVÁ, Zora a kol.: *Velká kniha slovenských Vianoc*, s. 34.

22 STRETTIOVÁ, Marie: *O starých časech a dobrých lidech*, s. 304-305.

23 SNM-Múzeum Červený Kameň, fotodokumentácia múzea, negatív č. 15 551.

Za upozornenie na existenciu fotografie ďakujem Mgr. Ivane Janáčkovej z Múzea Červený Kameň.

24 Viď prílohu, obr. 4.

25 FROLEC, Václav: *Vánoce v tradici českého lidu*, s. 92.

26 VAVŘINOVÁ, Valburga: *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 60.

(1802 – 1858) a jeho manželky Jozefíny, rodenej Wratislavovej z Mitrowíc (1802 – 1881) zaznamenala v jednom zo svojich listov ich dcéra Gabriela: „*Tak prišiel konečne toľko očakávaný deň. V noci som radosťou nespala, dnes už nepochybujem, že je 24. [...] Dostala som tieto darčeky: 1. biely plyšový klobúčik, 2. sivo-biely burnus s plášťom podšitým sivým plyšom, 3. vychádzkové šaty zo svetlosivého tylu..., 4. kašmírovú šatku cez ramená, 5. druhú z plyšu, 6. štyri krásne malé golieriky, dve vreckovky... a veci na písanie. ... dostala som päť párov úžasných topánok od najlepšieho obuvníka, tucet krátkych rukavičiek a štyri páry dlhších. Od grófa Károlyiho som dostala škatuľu bombónov...*”²⁷ Podobne prežival Štedrý večer i dvanásťročný arcivojvoda Karol Ľudovít Habsburský (1833 – 1896), ktorý na Vianoce v roku 1845 dostal od príbuzných, okrem iného, *dve sadrové sošky predstavujúce rybára a rybárku, listový papier, malého bronzového koníka, biskvitovú figúrku, sušené ovocie a kalendár, vychádzkovú palicu, drevený parník, dve medaily, obraz s výjavom narodenia Krista a strieborný zvonček.*²⁸ V prešporskom sídle arcivojvodu Fridricha Habsburského možno z fotografie dešifrovať ako vianočné darčeky, poukladané na stoloch okolo vianočných stromčekov: knihy, strieborné svietniky, súčasti oblečenia, zarámované fotografie alebo toaletné potreby.²⁹ V moravských Vizoviciach v roku 1925 oslavovali grófski manželia Boosovci prvé Vianoce prvorodeného syna, čomu zodpovedali i darčeky, ktoré boli pre neho pripravené: hračky, detské topánočky a oblečenie.³⁰

Darčekom, ktorý sa často objavoval nielen pod vianočným stromčekom, bývali knihy. Darca sa obvykle snažil brať zreteľ na vek a záujmy obdarovaného. V závere 19. storočia sa začala častejšie objavovať i oddychová literatúra, o čom svedčí obsah mnohých zachovaných šľachtických

27 LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (edd.): *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátka cesta životem a Evropou*, s. 309 – 313, list sestře Anne a bratovi Karolovi z 24. a 26. 12. 1840.

28 PRASCHLOVÁ-BICHLEROVÁ, Gabriele: *Císařské dětství. Z deníku arcivévodky Karla Ludvíka, bratra císaře Františka Jozefa*. Praha 1999, s. 119, záznam z 24. decembra 1845.

29 Pozri prílohu, obr. 2.

30 Pozri prílohu, obr. 3.

knižníc z tohto obdobia. Gróf Móric Pálfi (1812 – 1897) poveril svoju dcéru Irmu Pálfiovú (1852 – 1930) v roku 1895 obstaraním práve takýchto vianočných darčiekov pre svojich vnukov u viedenského antikvariátnika. Pre štvorročného *Paliho* (1890 – 1868), syna svojho druhorodeného syna Jána Pálfího (1857 – 1934), vybral *Cestu okolo Zeme v lietajúcom balóne* a pre dvanásťročného *Feriho* (1883 – 1965), syna dcéry Gizely (1880 – 1947) a grófa Adolfa Dubského (1833 – 1911), knihu *Prírodopis*. V liste tiež dcéru inštruoval, aby v prípade, ak by knihy boli *špinavé*, zaobstarala pre chlapcov v jeho mene iné darčeky a poslala im ich.³¹

A čo si pod vianočným stromčekom mohli nájsť manželia či rodičia dospelých detí? Správy o vianočných darčekom, ktoré si navzájom dávali dospelí, sú strohé a pomerne vzácne. Šlo však predovšetkým o symbolické drobnosti, ktoré obdarovaný mohol využiť, napr. tabatierky, zrkadielka, písacie potreby, sady listových papierov s monogramom či drobné umelecké predmety. Knieža Karol II. zo Schwarzenbergu dostal od manželky Jozefíny *zase nádhernú bronzovú antickú sošku*, Jozefína od neho dostala *zase krásny malý luster*.³² Cisára Františka Jozefa I. (1830 – 1916) obdarovala jeho dcéra Mária Valéria v roku 1898 *vázou*.³³

Darčeky v 19. storočí neboli kladené pod vianočné stromčeky a nebývali ani zabalené v baliacom papieri. Pri vianočnom stromčeku alebo neďaleko neho stál stôl, na ktorom boli darčeky prehľadne uložené. V prípade viacdetných rodín bolo takýchto stolov viac a určené boli zvlášť pre chlapcov a zvlášť pre dievčatá.³⁴ Stoly na uloženie vianočných darčiekov máme doložené v prípade prešporského sídla arcivojvodu Fridricha a vizovického zámku.³⁵ Zmieňuje sa o nich i princezná Štefánia Belgic-

31 SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 1814, šk. č. 184, list Mórica Pálfího Irme Pálfiovej z 27. decembra 1895.

32 LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (edd.): *Gabriela ze Schwarzenbergu. Krátka cesta životem a Evropou*, s. 313, list sestre Anne a bratovi Karolovi z 24. a 26. decembra 1840.

33 SCHADOVÁ, Martha – SCHAD, Horst (edd.): *Marie Valerie. Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*, s. 300, záznam z 24. decembra 1898.

34 HEISZLER, Vilmos – SZAKÁCS, Márgit – VÖRÖS, Károly: *Ein Photoalbum aus dem Hause Habsburg*, s. 94.

35 Pozri prílohu, obr. 2 a 3.

ká v sídle belgickej kráľovskej rodiny a neskôr i v uhorskom kráľovskom zámku Gödöllő.³⁶

Vianočné želania a vinše, odoslané v osobnej korešpondencii a na pohľadniciach, majú pozoruhodnú výpovednú hodnotu pre výskum mentality šľachty. Objavujú sa v každej šľachtickej pozostalosti a zdá sa, že roky 1896 – 1918 boli naozaj *zlatou érou pohľadníc*.³⁷ Od 80. rokov 19. storočia sa v poštovom styku objavujú obrázkové pohľadnice, ktoré sa vyvinuli z korešpondenčných lístkov. Zavedenie populárnych korešpondenčných lístkov prinieslo v roku 1869 rakúsko-uhorskej pošte svetové prvenstvo.³⁸

Odhliadnuc od širokého spektra motívov pohľadníc, ktorých škála sa s postupným zdokonaľovaním tlačových techník neustále rozširovala, z historického hľadiska je pre nás nesporne zaujímavejšia ich textová časť. Na základe preštudovanej osobnej korešpondencie príslušníkov červeno-kamenskej línie staršej vetvy rodu Pálfiovcov môžeme skonštatovať, že vianočné a novoročné prania na pohľadniciach a v osobnej korešpondencii boli na prelome 19. a 20. storočia doménou „osamotených“ aristokratov. Vianoce boli dôležitým obdobím kresťanského roka a nech ich aristokracia trávila vo svojom vidieckom alebo mestskom sídle či na cestách, boli neodmysliteľne spojené s návštevami blízkych príbuzných a priateľov, na ktorých sa osobne vinšovalo všetko dobré do nadchádzajúceho roka. Akonáhle však prišlo k výraznému životnému zlomu – v tomto prípade smrti životného partnera – prichádza k akémusi uzavretiu sa voči okolitému svetu. Osobné návštevy spojené s práním veselých sviatkov a úspešného nového roka nahrádzajú práve pohľadnice a osobná korešpondencia. Taký bol minimálne údel grófa Mórica Pálfiho, ktorý v septembri 1894 ovdovel a zvyšok života strávil na cestách. Jeho cesty boli motivované najmä jeho zdravotnými problémami tráviaceho traktu, vďaka ktorým strávil posledné tri roky v známych európskych letoviskách a kúpeľoch v občasnej spoločnosti svojich detí a priateľov. Vianoce v roku 1894 strávil ešte

36 BELGICKÁ, Štěpánka, princezna, kněžna z Lónyayù: *Měla jsem být císařovnou*, s. 29 a 103.

37 KARPAŠ, Roman: *Pohlednice. Historie lístků, které zmenšili svět*. Liberec 2005, s. 31.

38 MÍKA, Zdeněk: *Staropražské Vánoce*, s. 35.

vo svojom sídle v Smoleniciach, vianočné sviatky v rokoch 1895 a 1896 v tirolskom Griesi.³⁹ „... tiež *Ti prajem všetko dobré a ďakujem za krásnu pohľadnicu s Ježiškom, ďakujem pekne za darčeky od vás štyroch...*“, píše Móric v liste adresovanom svojej dcére Irme.⁴⁰ I on poslal svojim deťom vianočné pranie, nie však na pohľadnici, ale na korešpondenčnom lístku: „*Želám vám šťastné sviatky a nový rok a prosím Ťa, odovzdaj všetky tieto želania mojim deťom, aby som nemusel každému zvlášť písať.*“⁴¹

Podobný osud čakal i grófkou Blanku Pálfióvu, rod. Baťáňovú (Batthyány, 1871 – 1946), ktorá stratila manžela v roku 1924. Blankina situácia bola o to komplikovanejšia, že jej manželstvo nebolo obdarené potomstvom. Navyše, osamela v komplikovanej situácii 20. rokov 20. storočia v období vrcholiacej pozemkovej reformy. Ako bezdetnú ju na Červenom Kameni nič nedržalo a pravdepodobne bolo pre ňu panstvo, nad ktorým visela hrozba zabratia v rámci reformy, veľkou príťažou.⁴² Preto trávila veľa času na cestách: Vianoce v roku 1926 strávila u svojich príbuzných v Kopčanoch, o dva roky neskôr prežila vianočné sviatky v severotalianskom Merane.⁴³ Jeden z Blankiných listov obsahuje, okrem informácií o mieste trávenia Vianoc, aj novoročné pranie: „*Najmilšia Jetta, vaše priateľské novoročné želanie vrúcne opätujem, všetkým vám do roku 1928 želám Božie požehnanie...*“⁴⁴

Ako teda aristokratická spoločnosť vnímala vianočné sviatky? Na základe nami preštudovaných prameňov možno skonštatovať, že v sledo-

39 HUPKO, Daniel: *Smolenické panstvo počas vlastníctva červenokamskej línie Pálfióvcov. Gróf Móric I. Pálfi a jeho rodina*. [Diplomová práca]. Trnava: FF UCM, 2008, s. 70.

40 SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 1814, šk. č. 184, list Mórica Pálfiho Irme Pálfiovej z 23. decembra 1895.

41 Tamže, inv. č. 2072, šk. č. 206, list Mórica Pálfiho Lucii Pálfiovej z 21. decembra 1895.

42 HUPKO, Daniel: *Súkromný život grófkou Pálfiovej v obraze jej korešpondencie*. In: GERBOC, Tomáš – MELIŠ, Bernard J. – JAKUBÍK, Pavol (edd.): *Človek a spoločnosť v dejinách*. Trnava 2007, s. 196-198.

43 Tamže, s. 199.

44 SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 2079, šk. č. 206, list Blanky Pálfiovej Lucii Pálfiovej z 29. decembra 1928.

vanom historickom období boli Vianoce intímny rodinným sviatkom. Zároveň boli vianočné sviatky chápané ako príležitosť na manifestáciu sociálneho statusu a na druhej strane i ako príležitosť spoločenskej reprezentácie.

Predpokladáme, že oslava vianočných sviatkov obsahovala – okrem zvyklostí spoločných pre aristokraciu celej podunajskej monarchie – i prvky dané užšou regionálnou príslušnosťou šľachtickej vrstvy. Tieto však dnes nie je možné v celistvosti postihnúť a ich hlbšie poznanie bude úlohou ďalších parciálnych a špecializovaných výskumov.

Z vyššie uvedeného je tiež zrejme, že hlavnými aktérmi, pre ktorých boli vianočné sviatky pripravované, boli deti. Svedčia o tom zachované písomné i obrazové pramene. Priam sa natíska súvislosť medzi narodením Spasiteľa, na ktorého sa obracala pozornosť ľudského rodu ako na toho, kto mu zabezpečí lepšiu budúcnosť, a malými aristokratmi, ktorých úlohou bolo zaistiť budúcnosť a pokračovanie šľachtického rodu – či už po meči alebo po praslici. Predovšetkým v atmosfére *belle époque* je tento trend výraznejšie badateľný. Dcéry v čoraz väčšej miere „emancipovaných“ matiek sa stávajú plnohodnotným členom aristokratickej rodiny: prestávajú v sobášnej politike prostriedkom upevňovania spoločenských vzťahov a vytvárania rodových nových väzieb.

Malí aristokrati i aristokratky boli tými, na ktorých sa pri obdarúvaní kládol hlavný dôraz. Darčeky pre nich mali na pamäti i príbuzní, ktorí sa počas Vianoc nezdržovali doma. Zároveň možno vysloviť názor, že Vianoce boli sviatkami úzkej rodiny, teda na obdarúvaní sa zúčastňovali tí príbuzní, ktorí navzájom udržiavali užšie osobné kontakty. Preto je ťažké jednoznačne špecifikovať, ktorí príbuzní do tohto okruhu ešte patrili a ktorí už nie.

Dôležitou funkciou Vianoc bolo i posilnenie rodinných väzieb medzi príbuznými. Prejavovali sa tak výrazné zmeny, ktorými patriarchálna rodina od druhej polovice 19. storočia prechádzala. Nielen rodičia a deti, ale i starí rodičia, strýkovia, tety, ďalší príbuzní vo vyššom stupni príbuzenstva, a dokonca i blízki rodinní priatelia tvorili na prelome 19. a 20. storočia akýsi „sociálny substrát“, ktorý mal malému aristokratovi v bu-

dúčnosti zabezpečiť dostatočne pevný odrazový mostík do dospelosti. Aj počas osláv vianočných sviatkov sa tieto spoločenské väzby vytvárali a upevňovali. Aristokracii, pomaly odchádzajúcej z javiska dejín, mali pomôcť upevniť jej pozíciu. Podrobné skúmanie a analýza dôsledkov takto vzniknutých väzieb si vyžiada v budúcnosti detailné zhodnotenie, osobitne s dôrazom na jednotlivé šľachtické rody či rodiny.

Nové výskumy by mohli podať obraz i o ďalších aspektoch vianočných sviatkov v šľachtickom prostredí. Napríklad o podobe štedrovečerného menu, ktoré sa objavovalo v palácoch na štedrovečernom stole, o prežívaní adventného obdobia, o spôsobe osláv príchodu nového roka a mnohých ďalších oblastiach, ktoré s oslavou vianočných sviatkov súvisia. Až potom bude možné komplexnejšie charakterizovať spôsoby slávenia vianočných sviatkov v aristokratickej societe.

Na úplný záver nechajme o Vianociach prehovoriť samu aristokraciu. Jej vlastné slová sú najlepšou charakteristikou prežívania vianočných sviatkov v aristokratických rodinách v 19. a 20. storočí. Pre slobodnú arcivojvodkyňu Máriu Valériu boli Vianoce v rodinnom kruhu utrpením: „Často si myslím, ako inde vianočné sviatky spoja rodiny v láske a svornosti – aké blažené to potom musí byť v rodinnom kruhu. Čas, keď to také bolo ešte i u nás, mi pripadá ako sen...“⁴⁵ Až jej vlastný sobáš ju oslobodil od povinnosti zúčastňovať sa na štedrej večeri vo viedenskom Hofburgu a dovolil jej opäť prežívať Vianoce v radostnej atmosfére: „Aký to je rozdiel v porovnaní s nádielkami na hrade, kde bolo všetko tak strojené a trápne! Ach, kiežby sme mohli budúce Vianoce niest' k stromčeku bábätko!“⁴⁶ Rovnaký pocit z vianočných sviatkov u Habsburgovcov ako arcivojvodkyňa Mária Valéria mala i princezná Štefánia Belgická.⁴⁷ Gróf Jozef Ziči (Zichy, 1841 – 1924) si na svojej ceste po východnej Ázii uvedomil silu Vianoc a túžil po blízkosti najbližších: „Prežívame predve-

45 SCHADOVÁ, Martha – SCHAD, Horst (edd.): *Marie Valerie. Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*, s. 100, záznam z 24. decembra 1886.

46 Tamže, s. 231, záznam z 24. decembra 1890.

47 BELGICKÁ, Štěpánka, princezna, kněžna z Lónyayù: *Měla jsem být císařovnou*, s. 103.

čer Vianoc, tento raz ďaleko od všetkých, s ktorými sme zvykli oslavovať tento sviatok výnimočného duchovného charakteru. [...] ... myslia na nás tí, ktorí sú doma?... pozrieme na nebo a ako vianočné sviečky tam žiaria hviezdy...“⁴⁸ Azda najvýstižnejšie posolstvo vianočných sviatkov zanechala grófka Blanka Pálfiová, ktorá v jednom zo svojich listov napísala: „A Vianoce sú pred o dvermi, chcela by som, aby boli pre nás požehnanými sviatkami, aby nás láska a porozumenie zjednotili.“⁴⁹

Zusammenfassung

In seiner Studie wertet Autor die Weihnachtsfeiertage in den aristokratischen Familien aus. In der Mitte der Aufmerksamkeit stehen drei Symbole der Weihnachten, konkret ein Weihnachtsbaum, Weihnachtsgeschenke und Weihnachtswünsche und Ansichtskarten. Auf Grund der Analyse der Erinnerungen des Adels und der Privatkorrespondenz einiger Mitglieder der gräflichen Familie Pálffy zeigt Autor, wie diese Symbole der Weihnachten in der zweiten Hälfte des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts im Milieu der österreich-ungarischen Aristokratie geltend machten. Aus der durchgeführten Forschung geht hervor, dass die Weihnachtsfeiertage in der beobachteten Zeit waren ein Fest, der die Aristokratie im Familienkreis feierte. Außer der nächsten Deinigen beteiligten sie sich auf dem Feiern der Weihnachten auch die Familienfreunde und fernere Verwandte, die mit der Familie die benachbarten Kontakte unterhielten. An der Wende des Jahrhunderts spielten die Kinder, die die Fortsetzung des Adelsgeschlechtes verbürgen hatten (ebenfalls wie Jesuskindlein verbürgte die Fortsetzung der Menschen), bei der Vorbereitung der Weihnachtsfeiertage eine wichtige Rolle.

Autor:

Mgr. Daniel HUPKO
SNM – Múzeum Červený Kameň
Červený Kameň

Posudzovateľ:

Mgr. Marta SEDLÁKOVÁ
Národní památkový ústav,
územní odborné pracoviště v Brně
nám. Svobody 8, 601 54 Brno

48 ČAMBÁLOVÁ, Daniela (ed.): *Denník grófa Jozefa Žičiho z cesty po východnej Ázii v rokoch 1875 – 1876*. Trnava 2006, s. 29-30, záznam z 24. decembra 1875.

49 SNA, Pálfi – ČK, inv. č. 2079, šk. č. 206, list Blanky Pálfiovej Lucii Pálfiovej z 19. decembra 1943.

Obrazová príloha

Obr. 1. Vianoce v Hofburgu v roku 1887. Zľava arcivojvodkyňa Mária Valéria, cisár František Jozef I., cisárovná Alžbeta, princezná Štefánia Belgická, korunný princ Rudolf a v popredí dcéra následníckeho páru, princezná Alžbeta.

Obr. 2. Vianoce v Grasalkovičovom paláci asi v roku 1902. V popredí dcéry arcivojvodu Fridricha.

Obr. 3. Vianoce v zámku Vizovice v roku 1925. Pri stromčeku stojí grófkka Marietta Boosová držiac prvorodeného syna.

Obr. 4. Výroba vianočných ozdôb v kaštieli v Smoleniciach deťmi Jozefa Pálfiho v roku 1907. Zľava Paulína, Jozef, Peter a Marietta Pálfiovci.